
ТЕОРІЯ ДЕРЖАВИ. ІСТОРІЯ ВЧЕНЬ ПРО ДЕРЖАВУ І ПРАВО

УДК 340.15

О. Г. Козинець, к. і. н., доцент,
Е. Р. Хадієва, студентка

«ДЕРЖАВЕЦЬ» Н. МАКІАВЕЛЛІ – ПРАКТИЧНЕ КЕРІВНИЦТВО ПОБУДОВИ ДЕРЖАВИ

Анотація. У статті проаналізовано працю Н. Макіавеллі «Державець». Досліджено зв'язок між його державною службою та літературним героєм – ідеальним правителем, на якого він покладав надії на об'єднання Італії та позбавлення від зазіхань іноземних держав. Охарактеризовано погляди Н. Макіавеллі на сутність держави, повноваження, його взаємозв'язки з оточенням. Визначено роль армії в процесі державотворення.

Ключові слова: глава держави; державець; владар; Італія; Відродження; ідеальний правитель; республіка; об'єднання.

Е. Г. Козинець, к. и. н., доцент,
Э. Р. Хадиева, студентка

«ГОСУДАРЬ» Н. МАКИАВЕЛЛИ – ПРАКТИЧЕСКОЕ РУКОВОДСТВО ПОСТРОЕНИЯ ГОСУДАРСТВА

Аннотация. В статье проанализировано труд Н. Макиавелли «Государь». Исследована связь между его государственной службой и литературным героем – идеальным правителем, на которого он возлагал надежды на объединение Италии и избавление от посягательств иностранных государств. Охарактеризованы взгляды Н. Макиавелли на сущность государства, полномочия, его взаимосвязи с окружающими. Определена роль армии в процессе создания государства.

Ключевые слова: глава государства; государь; властелин; Италия; Возрождение; идеальный правитель; республика; объединение.

О. Н. Kozynets, Candidate of Historical Science,
Associate Professor
E. P. Khadieva, Student

«THE PRINCE» N. MAKIAVELLI – A PRACTICAL GUIDE TO BUILDING THE STATE

Abstract. The article analyzes the work of N. Machiavelli «The prince». The connection between his civil service and the literary hero – the ideal ruler he hoped for the unification of Italy and getting rid of the encroachments of foreign powers – was explored. N. Machiavelli's views on the essence of the state and authority, his relationship with the environment are characterized. The role of the army in the process of state formation is determined.

Keywords: head of state; prince; perfect ruler; Italy; Renaissance; republic; union.

Актуальність теми дослідження. Важливим етапом у розвитку політико-правової думки став період Ренесансу (Відродження), що розпочався в Італії і тривав протягом XIV – XVI ст. Саме тоді відбулася зміна політичних поглядів та їх відокремлення від філософії та теології. На особливу увагу заслуговує спадщина флорентійського державного діяча та мислителя Нікколо Макіавеллі, який провів інтелектуальну секуляризацію та зробив ревізію політичних та правових вчень, що існували на той час. Він перший у свою епоху замінив схоластику раціоналізмом та реалізмом; заклав фундамент політичної науки; сформулював поняття «держави» та «республіки» в сучасному розумінні.

ТЕОРІЯ ДЕРЖАВИ. ІСТОРІЯ ВЧЕНЬ ПРО ДЕРЖАВУ І ПРАВО

Постановка проблеми. Н.Макіавеллі створив практичне керівництво по створенню держави, де давав поради, яким чином та якими методами потрібно і можна користуватися при створенні єдиної держави, які не втратили свого значення і на сьогодні.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідженню творчості та поглядів Н. Макіавеллі присвячена значна кількість праць науковців. Шанувалась творчість Макіавеллі мислителями Нового часу, а саме Б. Спінозою, Ж. Ж. Руссо, Ш. Л. Монтеск'є. Класик німецької філософії Г. В. Ф. Гегель не тільки цінував творчість Н. Макіавеллі, а й розумів та всіляко підтримував насильницький спосіб об'єднання держави, який пропонував Н. Макіавеллі. До досліджень останніх часів можна віднести праці М. А. Юсіма, В. Г. Ціватого, О. М. Чижової та ін.

Виділення недосліджених частин загальної проблеми. Наукова спадщина Н. Макіавеллі досить велика, це політичні та історичні трактати, вірші, поеми, новели, комедії, але зупинитись варто саме на політичному трактаті «Державець» написаному в 1513 р. Так, метою статті є дослідження основних поглядів Н. Макіавеллі на процес побудови держави, викладені у праці «Державець», а також аналіз поглядів Н. Макіавеллі на сутність держави, повноваження, погляди та переконання її правителя, його взаємозв'язків з оточенням, місце і роль армії процесі державотворення.

Виклад основного матеріалу. Макіавеллі започаткував політико-правову ідеологію Нового часу. Його політичне вчення засноване на вивченні досвіду держав Античного світу та діяльності тогочасних урядів, а також на уявленнях про інтереси і прагнення політиків. Макіавеллі вважав, що на основі вивчення минулого можливо передбачити майбутнє або за прикладом предків визначити засоби і способи дій, корисних у теперішній час [1, с. 166].

Сучасні науковці інтерпретують «Державця» як своєрідну антиутопію, що розкриває трагічні й антигуманні ідеї зазначеного періоду, коли Італія переживала політичний та економічний занепад, захоплення та пограбування міст, знищення пам'яток культури [2, с. 218]. Шлях до створення майбутньої вільної Італійської республіки мав багато перешкод – вважав Макіавеллі. Потрібно було вжити надзвичайних заходів, щоб звільнити країну від іноземних військ та найманців, від дрібних тиранів і численних дворян, від папської держави та інтриг католицької церкви, яка підтримує роздробленість країни [1, с. 168]. Таким чином, Макіавеллі намагався знайти варіанти вирішення ситуації, яка склалась та шляхи подолання тривалої кризи. Порятунком у цьому всьому він вбачав саме в особливостях переконань та поведінки глави держави.

Займаючи ряд посад у республіканський період флорентієць мав можливість особисто відчувати всі тонкощі політики. Адже протягом виконання своїх службових повноважень Макіавеллі неодноразово очолював урядові делегації до дворів європейських монархів і кожен раз відстоював інтереси батьківщини. Під час його активної державної діяльності відбулась доленосна зустріч, яка вплинула на формування ідейного фундаменту «Державця». Нею стало річне перебування із посольством при дворі одіозного герцога Чезаре Борджія, який і надихнув Макіавеллі автора трактату на формування образу ідеального правителя, на тип якого Макіавеллі міг покладати надії на реалізацію свого бажання – об'єднання Італії. Це прагнення стало наскрізним стрижнем трактату, на який у вигляді порад правителю нанизувались відповіді на питання щодо характеру його реалізації. Хоча безпосередній заклик до зазначеного викладено лише наприкінці твору, від самого початку зрозумілим є те, до чого автор волів би готувати новоспеченого правителя, роз'яснюючи способи та методи прогресивної політики захоплення територій, їх успішного утримання, поступового завоювання прихильності народів [3, с. 1].

Наприкінці XV ст. Італія все ще лишалася роздробленою на більш ніж десяток ворогуючих між собою утворень, на сцені міжнародних відносин Європи свої позиції закріпили такі країни як Франція та Іспанія, котрі стають активними гравцями на Апеннінському півострові та органічно доповнюють давнє суперництво папської влади та Священної римської імперії (назва Німеччини з X ст., з XVI ст. до 1806 р. до назви було додано словосполучення «німецької нації»). Відтак повна назва Німеччини з XVI ст. була Священна римська імперія німецької нації – авт.) за право першості на італійських землях. Тож на фоні слабких італійських держав Папська область часів правління Борджія дійсно виділялася в позитивному ключі. Зусиллями папи римського

ТЕОРІЯ ДЕРЖАВИ. ІСТОРІЯ ВЧЕНЬ ПРО ДЕРЖАВУ І ПРАВО

Олександра VI, та його сина, герцога Чезаре Борджія, розпочалась активна кампанія, метою якої була централізація держави та прирощення нових територій, адже до того численні райони лише номінально визнавали світську владу понтифіка, проводячи абсолютно автономну політику.

Процес справжнього об'єднання був невибагливий у методах, задля знищення ворожих дворянських родів у справу пішли політичні інтриги, змови та отруєння. Перебуваючи при дворі герцога, Макіавеллі із захопленням відкривав для себе грані цієї особистості, яку здавалось би, нездатне зупинити ніщо у світі. Тож омріяним для флорентійця став монарх, який би не цурався методів, звичних для Борджія, проте облагороджений найвищою метою – об'єднанням Італії, а не зміцненням позицій окремої її частини – котра могла виправдати численні засоби, до яких би довелось вдаватися на цьому шляху. Саме виправдання «борджіанських» методів додало темних фарб до образу флорентійського мислителя [3, с. 1].

Макіавеллі відтворює ідеї Полібія про виникнення держави і кругообіг форм правління [1, с. 167]. Тим самим він створив новий, по суті не відомий ні античним письменникам, ні мислителям Середньовіччя закон: політичні події, зміни в державі, зміна її форм відбуваються не з волі Божої, не через примху чи фантазії людей, а об'єктивно, під впливом «дійсного ходу речей, а не уяви» [4, с. 171]

Як найкращу форму державного правління Макіавеллі розглядає республіку, але в «Державці» особливу увагу приділяє монархіям, які поділяє на спадкові та нові (змішані). «Я звернувся тільки до монархій і, дотримуючись вищезгаданого порядку, міркуватиму, як слід цими монархіями правити і як їх утримувати» [5, с. 419].

Н. Макіавеллі вказує на те, що держави спадкові є набагато простішими у керуванні ніж нові, тому як не змінювати в корінь старих порядків, запроваджених предками, а правити відповідно до обставин, буде легко утриматись у «своєму панстві». Та й у випадку узурпації простіше повернути таке володіння. Натомість формування нового князівства виявляється досить проблематичним, особливо, якщо воно не створене заново, а є частиною спадкового. Все через те, що народ, погоджуючись на зміну правителя, шукає кращого життя, яке новий правитель давати не повинен [5, с. 419].

Легко керувати землями, що самостійно приєдналися до володінь завойовника, особливо якщо вони належить до однієї країни, мови, звичаїв. А от іншомовні, із зовсім іншим устроєм, утримувати складно.

Втратити нову землю буде вкрай важко, якщо просто оселитися на ній. Це вирішить одразу питання повстань і заколотів, адже правитель буде бачити їх ще на зародковому етапі та вчасно зможе попередити, зупинити [5, с. 420].

Явну перевагу надає присутність військових колоній, що в деякій мірі створює труднощі завойованим народам, наприклад, через оселення в їхніх будинках та заволодінні господарством. Коли навколо чиняться утиски, люди, задля благості державця, намагаються в усьому догодити: «людей слід або жаліти, або винищувати, оскільки вони мстяться за легкі кривди, а за важкі мститися не можуть, тому кривда, яка завдається людині, має бути така, щоб уже не боятися її помсти» [5, с. 422].

Увагу привертають поради щодо управління «містами і державами, які до підкорення жили власними законами» [5, с. 429]. Макіавеллі розрізняє три основні способи такого володарювання, до них відносить: сплюндрування, заселення, залишення старого устрою, але з накладанням податі і впровадженням правління небагатьох для підтримання порядку. «Якщо захотіти залишити цілим місто, призвичаєне жити вільно, то утримати його легше з поміччю його власних громадян, ніж якимось іншим шляхом» - зазначав Н. Макіавеллі [5, с. 429]. До речі, мудрий правитель повинен виховувати народ, зокрема той, що завоював недавно, у дусі психологічної залежності від підкорення главі держави, щоб у разі випадкової смерті спадкоємцеві чи іншим завойовникам-державцям було простіше схилити країну чи місто і здобути їх підтримку.

ТЕОРІЯ ДЕРЖАВИ. ІСТОРІЯ ВЧЕНЬ ПРО ДЕРЖАВУ І ПРАВО

У трактаті вирізнено декілька основних способів здобуття влади, а саме: своєю зброєю і власною доблестю, чужою зброєю і фортуною, шляхом лиходійства, через прихильність громадян. Два останні можуть поєднуватися [5, с. 430-441].

Випадок, коли громадянин стає державотворцем за допомогою визнання та підтримки інших співгромадян Макіавеллі називав здобуттям цивільної влади. Для неї необхідно лише трохи хитрощів і знать та народ обов'язково доведуть такого громадянина до мети [5, 442].

Макіавеллі виокремлював церковні володіння, так як способи їх підкорення та утримання досить відрізняються від передбачених для інших володінь. Справа в тому, що здобуваються вони власними силами чи фортуною, а для утримання не потребують ні того, ні того. Адже спираються вони на давні, створені вірою установки, «такі міцніючі й наділені такими властивостями, що підтримують владу правителів, хоч би як ті жили і хоч би що чинили» [5, 446].

Провідне місце серед ідей побудови міцної держави є створення могутньої армії: «Головні підвалини всіх держав, як нових, так і старих чи змішаних, - каже автор, - це добрі закони і сильне військо. А що не може бути добрих законів там, де нема сильного війська, а де є сильне військо, звісно, будуть добрі закони, то я не стану зупинятися на законах, а скажу про військо» [5, с. 448]. Тож він вважає, що військові сили, з допомогою яких державець боронить свою країну, є або його власні, або наймані, або підсобні, або змішані. «Наймані й підсобні не тільки зайві, а й небезпечні; і якщо хтось править державою своєю, спираючись на наймані загопи, він ніколи не почуватиме себе безпечно, бо солдати ці завжди сваряться між собою, вони марнославні й розбещені, невірні, відважні проти друзів, жалюгідні проти ворога, без страху Божого, без честі перед людьми, і поразка з ними відкладена настільки, наскільки відтягнутий напад; мирного часу тебе грабуватимуть вони, а в війну – вороги. А все тому, що в них нема ні відданості, ні іншої спонуки, яка утримує їх у шеренгах, окрім убогої платні, якої недостатньо, щоб вони були ладні померти за тебе» [5, с. 449]. Ще одним прикладом невігідних військ є допоміжні, що формуються через заклик союзника. Якщо битва завершується поразкою, ти теж програєш, якщо завершується перемогою, сам залишаєшся в полоні. Ось чому справжній державець завжди повинен користуватися тільки своїм військом, бо краще зазнати поразки зі своїми, аніж перемоги з чужими і все одно залишитися ні з чим.

Знищення будь-якої держави розпочинається з розбиття її армії, тому відомий флорентієць постійно закликав усіх правителів до мілітаризму: «...державець не повинен мати іншої мети, іншої думки, ніякої справи, яка стала б його ремеслом, окрім війни, її порядків і правил, бо це - єдине ремесло, гідне властителя» [5, с. 455]. Макіавеллі стверджував, що військова справа допомагає утриматись на троні будь-якому правителю для цього він має постійно тренуватись, їздити на полювання, вчитися розрізняти місцевість та формувати теоретичні ситуації бойових дій, щоб завжди бути готовим до завоювань нових територій.

Тепер зазначимо про риси характеру, якими має володіти ідеальний правитель для завоювання прихильності підданців - це щедрість та одночасна ощадливість, жорстокість, але водночас і й милосердя. Щедрість обов'язково зашкодить, якщо вона робиться зі справжньою чеснотою, так як треба, адже змусить властителя заохочувати окремих людей за всі їх гаразди і досягнення, а потім здирати податки і збори з інших, щоб заліпити діри в казні. Тому краще вже отримати прізвисько скнари, але згодом народ зрозуміє, що ти щедрий тільки тому, що не береш багато з них, а задовольняєшся зовнішніми прибутками. З приводу милосердя та жорстокості, кожен повелитель має прагнути, щоб його вважали милостивим, адже Макіавеллі стверджує, що «...менше бояться образити людину, яка викликала любов, ніж того, хто діяв страхом» [5, 460]. Однак треба застерігатись від недоречного вияву цього милосердя. При усіх позитивних сторонах народної любові Макіавеллі радить більше покладатися на роль страху, котрий міцніше фіксує відносини панування-підкорення, чия стійкість надзвичайно необхідна у кризові часи [3, с. 1]. Тільки так можна бути впевненим, що за потреби вдасться акумулювати необхідну силу для відповіді на несподівані виклики, як внутрішні, так і зовнішні. Як каже флорентієць: «... державець повинен навіювати страх таким чином, щоб якщо й не заслужить любові, то хоча б міг уникнути ненависті...» [5, с. 461]. Коли громадяни підтримують правителя, це убезпечує його навіть від ворожості дворянства, адже його представники не ризикнуть планувати лихо, не будучи

ТЕОРІЯ ДЕРЖАВИ. ІСТОРІЯ ВЧЕНЬ ПРО ДЕРЖАВУ І ПРАВО

впевненими у широкій підтримці мас. До того ж ця прихильність завойовується досить просто, народ прагне одного – аби його не пригноблювали. Тож шлях до положення захисника народу лежить через невтручання у приватну сферу громадян «Найбільше владаря починають ненавидіти тоді, коли він зазіхає на майно і жінок своїх підданців. Це треба пам'ятати. Доки в народу не віднімають ні майна, ні честі, доти він спокійний». Вони ліпше пробачать страту близьких родичів, аніж посягання на їхню власність, каже Макіавеллі. І горе тому правителю, котрий став об'єктом народної ненависті [5, с. 465]. Владаря зневажають і тоді, коли він отримує славу непостійної, легковажної, зніженої, слабодухої, нерішучої людини, натомість він повинен намагатись показати себе як розважливого твердого мужа. Той, хто викликає таку думку про себе, завжди буде шанованим масами.

Щоб гідно вести справи державницькі володар має навчитися мистецтву поєднання в собі рис людини та звіра. Так проводиться паралель з поведінкою лиса та лева: «перший беззахисний проти сітей, а другий беззахисний проти вовків. Отже, треба бути лисом, щоб розпізнати сильце, і левом, щоб лякати вовків... Одначе треба навчитися добре приховувати в собі лиса, бути великим удавальником і лицеміром: адже люди такі простодушні, такі недалекі в своїх нетерплячих домаганнях, що ошуканець завжди знайде того, кого можна ошукати» [5, с. 463].

Ніщо не викликає повагу та благоговіння до правителя, як його власний приклад великих діянь і доблесних вчинків, що можливо збільшити завдяки постійним завоюванням. Але варто не баритися також із внутрішніми подвигами. Ними, зазначає Макіавеллі, можуть бути рішення про покарання чи нагороди за певні вчинки громадян, що створюють славу владареві.

Велику пошану заслуговує й той державець, який дотримується слова про виступ на чіємусь боці чи проти когось у майбутніх походах [5, с. 463].

Не менш важливим для формування позитивної думки про державотворця є покровительство розвитку талантів у його володіннях. Крім того, треба заохочувати громадян до поширення ремісництва та торгівлі, а також нагороджувати ініціаторів, щоб держава як найшвидше могла процвітати і розширюватись [5, с. 478].

Немалою справою є правильний добір радників, головна ознака яких – покладання максимуму зусиль для прославлення володаря та зосередження лише на державних справах. У свою чергу і правитель повинен турбуватися про радника, виявляти пошану, встановлювати пропорційну платню, розділяти честь і відповідальність, таким чином привчати до стабільної політичної діяльності на високій посаді та змусити боятися можливості змін [5, с. 478].

Великою проблемою є наявність у державі «підлабузників», які тільки і намагаються сподобатись державцеві вихваляючи всі його діяння. Щоб позбутися цієї «зарази», як каже Макіавеллі, необхідно домогтись того, щоб люди не цуралися правди та не боялися покарання за неї, але такі принципи породжують зневагу до правителя і значно погіршують його імідж. Тому розумний володар мусить оточити себе мудрецами чи радниками, яким буде дозволено висловлювати власну думку з будь-яких питань, що його цікавлять. Але задля збереження пошани державця до своєї особи, усі рішення йому варто приймати виключно самостійно [5, с. 479].

Досить влучними є такі слова: «... багато людей дотримувалися і дотримуються думки, ніби все на цьому світі направляєтья долею і провидінням, а ми самі з нашим розумом не тільки негідні змінити нічого, а навіть геть-то безпорадні. Інакше кажучи, не варто надто надриватися на тій чи іншій роботі, а краще в усьому покластися на долю. Особливо ця думка укріпилася в нашу добу, коли, всупереч усякій людській передбачливості, щодня перед нашими очима робилися й робляться великі перевероти» [5, с. 482]. Макіавеллі вважав, що половиною людських вчинків розпоряджається саме доля, будь-то правитель чи звичайна людина. Але є ще інша половина, яка знаходиться у віданні кожного. Отже, задля досягнення бажаного блага ніхто, особливо державотворець, ні в якому випадку, не повинен покладатися на долю, навіть, якщо вона віщує тільки яскраве майбутнє, все одно колись можна втратити все: «Доля подібна до однієї з тих бурхливих річок, що під час повені затоплюють долини, валять дерева й будинки, переносять землю з місця на місце» [5, с. 482].

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок. Отже, Нікколо Макіавеллі став одним із перших теоретиків нової епохи, новатором у політико-правовій думці,

ТЕОРІЯ ДЕРЖАВИ. ІСТОРІЯ ВЧЕНЬ ПРО ДЕРЖАВУ І ПРАВО

що зробила значний вплив на її подальший розвиток. У своїй роботі «Державець» Макіавеллі розробив так звану політичну етику правителя, яка дозволила б об'єднати Італію і перетворити її на сильну державу. Сформував ряд політичних принципів, позбавлених будь-яких моральних обмежень, що дозволять володарю діяти ефективно на світовому політичному полі і досягти будь-якої мети. Зробив акцент на тому, що потрібно правителю, щоб його політика схвалювалась народом. Це і щедрість і жадібність, милосердя та жорстокість. Ці риси потрібно врівноважувати, досягаючи золотієї середини і уникаючи крайнощів. Також робив акцент важливому значенні армії в життєдіяльності держави. Правитель повинен мати власну добре озброєну та підготовлену армію, а не покладатися на союзників. Не дивлячись на давнину існування теоретичного обґрунтування процесу державотворення Н.Макіавеллі, актуальність її для сьогодення не втрачена через багато століть.

Література

1. История политических и правовых учений: учебник для вузов / под редакцией докт. юрид. наук, профессора О. Э. Лейста. - М. : Издательство «Зерцало», 2006. - 568 с.
2. История культуры стран Западной Европы в эпоху Возрождения: учебник для академического бакалавриата / под редакцией Л. М. Брагиной. - 2-е изд., испр. и доп. - М. : Издательство Юрайт, 2018. - 414 с.
3. Калюга, Іван. Політичний реалізм «Державця» Нікколо Макіавеллі [Електронний ресурс] / Іван Калюга. – Режим доступу: <https://plomin.club/piccolo-machiavelli-the-prince>.
4. История политических и правовых учений: учебник для вузов / под общ. ред. акад. РАН, д. ю. н., проф. В. С. Нерсесянца. - М. : Норма, 2004. - 944 с.
5. Флорентійські хроніки; Державець / пер. з іт. А. Перепаді. – Харків : Фоліо, 2007. - 511 с.
6. Словник іншомовних слів / ред. члена-кореспондента АН УРСР О.С.Мельничука. - К. : Головна редакція УРЕ, 1974. - 776 с.
7. Політологічний словник: навчальний посібник для вищих навчальних закладів / за редакцією М. Ф. Головатого та О.В. Антонока. – К : МАУП, 2005. - 792 с.
8. Мачин, И. Ф. История политических и правовых учений: конспект лекцій / И. Ф. Мачин. - М. : Юрайт-Издат, 2007. - 208 с.

Надійшла 12.10.2019

Бібліографічний опис для цитування :

Козинець, О. Г. «Державець» Н. Макіавеллі – практичне керівництво побудови держави / О. Г. Козинець, Е. Р. Хадієва // Актуальні проблеми юридичної науки та практики. – 2019. – № 1 (5). – С. 24-29.